

РІВНІСТЬ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ НЕЗАЛЕЖНО ВІД МОВНОЇ ОЗНАКИ

ВАСИЛЬЧЕНКО Оксана Петрівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В статті досліджуються питання забезпечення конституційного принципу рівності прав людини по мовному признаку. Аналізуються положення національного і міжнародного законодавства о забороні привілеїв і обмежень по мовному признаку.

Ключові слова: конституційний принцип рівності, заборона дискримінації за мовною ознакою, державна мовна політика.

Питання захисту прав громадян, які належать до національних меншин, тісно пов'язане із забезпеченням можливості використання рідної мови, яка зазвичай не розповсюджується на всю територію держави. Мова відіграє визначальну роль у процесі національної самоідентифікації особи, формування її особистості, здобутті нею освіти, є для неї засобом повсякденного спілкування, інструментом накопичення знань, залучення її до надбань культури, тощо [2, с. 172].

Принцип державного захисту української мови та гарантування вільного розвитку і використання російської та інших мов національних меншин виходить із положення ст. 10 Конституції України. Відповідно до даного принципу, державна влада, з одного боку, закріплюючи на конституційному рівні положення щодо державної мови, має вживати заходів до поширення мови даної національної мови, окреслити суспільні відносини, що регулюються у зв'язку з використанням державної мови, визначити коло суб'єктів, на які вона по-

винна поширюватися, встановити сфери державної і суспільної діяльності, в яких використання державної мови має бути обов'язковим, а також установити заходи із забезпечення функціонування національної мови, на яку покладено функцію державної. Іншими словами, отримання і передача інформації через надійний і зрозумілий для всього населення засіб комунікації, яким є державна мова, – гарантія забезпечення стабільного та мирного розвитку суспільства і держави. З іншого боку, оскільки Україна є багатонаціональною, багатомовною країною, державна влада при проведенні мовної політики щодо запровадження і розвитку державної мови повинна надавати свободу розвитку та використанню національних мов, які уживаються громадянами країни.

Крім того, в Україні є райони компактного проживання угорської, болгарської, гагаузької та інших національних меншин. Таким чином, проводячи політику посилення ролі державної мови в усіх сферах суспільного життя, необхідно враховувати права й інтереси іншомовного населення України. Для гармонізації національно-мовних відносин у державі влада не повинна ігнорувати даний факт суспільного життя, а навпаки, визнати його і запропонувати шляхи його вирішення. Тому при проведенні мовної політики влада має одночасно враховувати специфіку мовної ситуації, що склалася в цілому у державі та в окремих її регіонах.

Важливим принципом державної мовної політики є підтримка етнічних українців та інших осіб, які розмовляють українською мовою і перебувають за межами України. Україна надає згідно з нормами міжнародного права всебічну допомогу, за їх бажанням, освітнім школам, науковим установам, національно-культурним товариствам українців, громадянам українського походження, які проживають у зарубіжних країнах, у вивченні української мови та проведенні наукових досліджень з українознавства, сприяє навчанню громадян українського походження в навчальних закладах України. Крім того, у Законі України «Про правовий статус закордонних українців» від 4 березня 2004 р. (ст. 11) закріплено, що Україна з метою задоволення національно-культурних і мовних потреб закордонних українців: під час укладення міжнародних договорів передбачає забезпечення прав українських меншин за кордоном, створення оптимальних умов та можливостей для задоволення їхніх соціальних, культурно-освітніх, інформаційних та інших потреб; створює умови для радіомовлення та телевізійної трансляції програм з України на територію компактного проживання українців за кордоном на підставі міжнародних угод, зокрема, через супутниковий зв'язок та інші засоби комунікацій [6].

Перш за все, на мовну ситуацію, мовну політику держави впливають історія народу, його звичаї та традиції. Наприклад, у силу історичних особливостей склалося так, що у Молдові наприкінці 80-х років минулого століття правий берег Дністра говорив молдавською мовою, а лівий берег – російською. Однією з головних причин придністровського конфлікту у Молдові було мовне питання. Так, виникнення цього громадянського конфлікту було пов'язане з початком проведення мовної реформи у Молдові. Специфіка МРСР порівняно з іншими республіками полягала в тому, що було порушено питання не лише про надання молдавській мові режиму державної, а й про «визнання її ідентичності з румунською та про повернення до латинської графіки». Російськомовне насе-

лення пережило справжній стрес, особливо після того, як в умовах свободи слова на мітингах 31 серпня 1989 р. в Молдові були прийняті всі вищезазначені законопроекти [4, с. 760–762]. Це призвело до того, що російськомовна частина населення республіки в пошуках можливості практичної самореалізації незалежно від знання державної мови вимушена була емігрувати до України, Росії, Білорусі тощо. Крім того, закріпивши державною молдавську мову, фактично ідентичну румунській, з латинським правописом, офіційний Кишинів фактично позбавив себе каналу комунікації з російськомовним населенням Придністров'я, яке відреагувало на прийняття мовного закону політичними страйками, вбачаючи в ньому загрозу для себе і своїх нащадків. Тобто таке «радикальне» вирішення мовного питання призвело до ворожого ставлення населення Придністров'я до столиці Молдови і стало однією з основних причин придністровського конфлікту. На даний час Законом ПМР «Про мови в Придністровській Молдавській Республіці» від 8 вересня 1992 р. (ст. 3) статус офіційної надається російській, українській та молдавській мовам. Уроки цього конфлікту мають бути враховані владою при проведенні мовної політики в Україні, оскільки через історичні особливості національного розвитку наша держава фактично є двомовною, і намагання прискорити процеси поширення державної мови на усі сфери суспільного життя (особливо на сфери освіти, науки та інформації) із застосуванням заходів адміністративного впливу може призвести до надмірної політизації населенням мовного питання та до виникнення протиріч у суспільстві на мовному ґрунті.

У результаті неоднозначного розуміння положень статі 10 Конституції України - 4 грудня 1999 р. Конституційний Суд України у своєму Рішенні у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень ст. 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальних закладах у навчальному процесі

роз'яснив, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації, тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом. У державних і комунальних закладах поряд з державною мовою в навчальному процесі можуть застосовуватися та вивчатися мови національних меншин [7].

Питання мовної політики знайшли відображення й в інших конституційних нормах. Так, у ст. 24 закріплена заборона привілеїв чи обмежень за мовними ознаками. У ст. 53 зазначено, що громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Низка статей Конституції містить вимоги щодо обов'язкового володіння державною мовою Президентом України (ст. 103), професійними суддями (ст. 127), Суддями Конституційного Суду України (ст. 148). Подібні вимоги містяться і в законодавстві. Наприклад, щодо осіб, які вступають до громадянства України (п. 5 ст. 9 Закону України «Про громадянство України») та ін.

Особливістю мовної ситуації в Україні є те, що існує реальна двомовність, оскільки в силу історичних та географічних чинників російською мовою користується значна частина населення. З моменту прийняття Конституції України у суспільстві не вщухають дискусії щодо визначення офіційної мови чи надання російській статусу другої державної. Особливо це питання актуалізується і ним спекулюють у період виборчих перегонів, коли різні політичні сили за рахунок цього намагаються маніпулювати думкою виборців. Ми погоджуємося з думкою, що надання статусу державної низці мов є можливим, якщо стартові умови є рівними для всіх мов. Але зважаючи на те, що внаслідок довгої русифікації російська та українська мови не знаходяться в рівних стартових умовах, застосування принци-

пу рівної конкуренції неодмінно призведе до підсилення позицій російської мови. Необхідно забезпечити поступове впровадження української мови в усі сфери нашого життя, враховуючи інерційність мовних процесів [5, с. 190].

У 2003 р. Верховна Рада України ратифікувала (вдруге) Європейську хартію регіональних мов або мов меншин [1]. Відповідно до цього документа, у місцях компактного проживання двадцяти і більше відсотків громадян певної національності може бути поставлене питання про застосування їхньої рідної мови в офіційних установах. Положення Хартії застосовуються до мов таких меншин в Україні: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської. Керуючись хартією, ряд областей України, в тому числі й Харківська, проголосили регіональною мовою російську. Це породило нові проблеми, оскільки в результаті виникло більше запитань, аніж відповідей.

Привести чинне законодавство України у відповідність до Європейської хартії регіональних мов і мов меншин був покликаний Закон «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року. Однак, між ним і Законом «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» є істотні змістовні відмінності.

Даний закон, на жаль, недосконалий та містить у собі багато недоліків, що не є дивним, адже його прийняття, як і сам закон, суперечить. Дія цього закону розповсюджується на 18 мов: російську, білоруську, болгарську, вірменську, гагаузьку, ідиш, кримськотатарську, молдавську, німецьку, новогрецьку, польську, ромську (циганську), румунську, словацьку, угорську, русинську, караїмську і кримчацьку.

У статті 10 Конституції України вказано, що єдиною державною мовою на всій території України є українська. Законом України «Про засади державної мовної політики» передбачено визнання регіональних мов на обласному рівні, тобто закон встановлює, що державною мовою є українська мова, але в порушення статті

10 Конституції істотно розширює використання регіональних мов, якщо кількість носіїв цих мов не менше 10 % від населення певного регіону, а в окремих випадках й менше 10 %. Так, частина 7 статті 7 закону зобов'язує громадян, які проживають на території, де функціонує регіональна мова або мова меншин, розвивати та використовувати таку мову: «У межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини, здійснення заходів щодо розвитку, використання і захисту регіональної мови або мови меншини, передбачених цим Законом, є обов'язковим для місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ, організацій, підприємств, їх посадових і службових осіб, а також громадян – суб'єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб».

Вказаний закон зазнав критики у висновках багатьох установ країни: Головного науково-експертного управління Верховної Ради України (23.05.2012), парламентських комітетів – з питань культури й духовності (23.09.2011), з питань бюджету (03.11.2011), Міністерства фінансів України (09.09.2011), Міністерства юстиції України (27.09.2011). Окрім того, не підтримали цей законопроект також профільні установи НАН України: Інститут мовознавства (16.09.2011), Інститут української мови (22.09.2011), Інститут політичних і етнонаціональних досліджень (22.09.2011), Інститут літератури імені Тараса Шевченка, Інститут держави й права (05.09.2011), Український мовно-інформаційний фонд (09.09.2011), а також Академія наук вищої школи України (16.09.2011) та Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка (вересень 2011 року). Окрім цього, в суспільстві не вщухають протести, проводяться масові акції на підтримку рідної мови.

Вищезазначений закон містить 17 помилкових посилань на неналежну статтю закону. У тексті закону 17 разів дано посилання на частину 3 статті 8 Закону України «Про засади державної мовної політики», у якій мали бути прописані критерії використання регіональних мов або мов національних меншин. Однак, у частині 3 статті 8

закону жоден критерій не вказаний. Лише частиною 3 статті 7 закону передбачено умови використання регіональних мов.

Також, на нашу думку, однією з вад закону є те, що у ньому мова розглядається не як одна із найважливіших етнонаціональних ознак, а як територіальна ознака, що не узгоджується з теорією етносу та нації. Окрім того, незважаючи на те, що в Конституції України термін «російська мова» вживається в єдиному контексті з терміном «мови національних меншин України», у законі простежується тенденція наділити російську мову особливим статусом, відмінним від статусу інших мов національних меншин.

З приводу наданих прав регіональним мовам новим законом є і інша думка: законом не розширюються, а звужуються права російської мови. Це пояснюється тим, що у 13 із 27 регіонів України, відповідно до закону, може бути запроваджено російську мову як регіональну. Захисники російської дивляться по-іншому: вони наголошують, що таким чином у 14 областях їхня мова втратить будь-які права.

З прийняттям нового закону другу мову дозволяється використовувати у роботі місцевої влади, судочинстві, в освіті, науці, оформленні документів, теле- та радіомовленні, кінопрокаті, рекламі.

Крім цього, хочеться звернути увагу на низку інших неоднозначних питань, пов'язаних із реалізацією Закону України «Про засади державної мовної політики». Одне з них – мова публікації новоприйнятих нормативно-правових актів. Зокрема, ст. 10 закону передбачає, що акти вищих органів державної влади ухвалюються державною мовою й офіційно публікуються державною, російською та іншими регіональними мовами або мовами меншин. А отже, виникає проблема, бо юридичне застосування даної норми є невідомим: як ця норма вплине на порядок набрання чинності новими законами (якщо вони публікуватимуться різними мовами), а також яким чином ця норма реалізовуватиметься в усіх офіційних джерелах: «Офіційному віснику України», «Урядовому кур'єрі», «Голосі України», «Відомостях Верховної Ради

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються питання забезпечення конституційного принципу рівності прав особи за мовною ознакою. Аналізуються положення національного та міжнародного законодавства щодо заборони привілеїв чи обмежень за мовними ознаками.

України», «Офіційному віснику Президента України».

23 лютого 2014 року було прийнято Закон України «Про визнання таким, що втратив чинність Закону України «Про застави державної мовної політики». Однак, цей закон так і не був підписаний виконувачем обов'язків Президента України.

Питання мовної політики в країні нині залишається досить болючим. Тому задля припинення мовних протистоянь необхідно проводити виважену і толерантну мовну політику, насамперед впорядкувати і виключити існуючі протиріччя й розбіжності в законодавстві, що регулює мовні відносини в Україні.

Література

1. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 30. – Ст. 259.
2. Колісник В.П. Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти: Монографія / Харківська правозахисна група. – Х.: Фоліо, 2003. – 240 с.

SUMMARY

The article investigates the issue of the constitutional principle of equality of individual rights on a linguistic basis. Analyzed the provisions of national and international legislation to prohibit privileges or restrictions on linguistic grounds.

3. О языках в Приднестровской Молдавской Республике : Закон ПМР от 8 сентября 1992 г. [Електронний ресурс]. – режим доступа : <http://pravo.ictcorp.biz/text.php?p?docid=815102&searchtext=&searchname>

4. Петрова І. В. Причини та передумови Придністровського конфлікту / І. В. Петрова // Держава і право : Зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – Вип. 30. – С. 760-766

5. Права людини в Україні. – 2004. Доповідь правозахисних організацій. Українська Гельсінська спілка з прав людини / За ред. Є.Захарова, І.Рапп, В.Яворського. – Х.: Фоліо, 2005. – 332 с.

6. Про правовий статус закордонних українців : Закон України від 4 берез. 2004 р. № 1582-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 25. – Ст. 343

7. Рішення Конституційного Суду України від 4 грудня 1999р. у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень ст. 10 Конституції України щодо застосування державної мови // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 5.